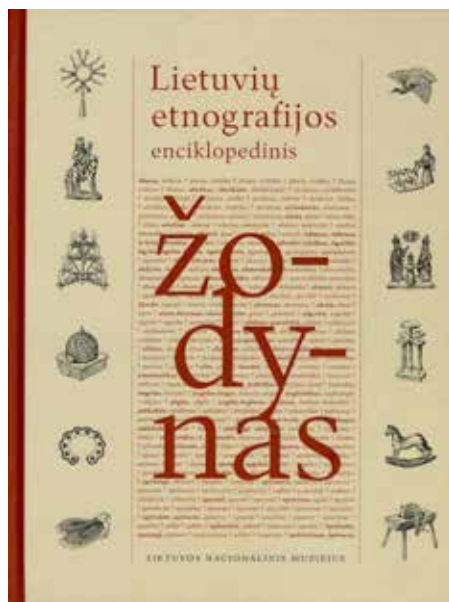

Muziejaus kūrybinio darbo įrodymas

Lietuvių etnografijos enciklopedinis žodynas, sudarytojos Birutė Kulnytė,
Elvyda Lazauskaitė. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2015, 404 p.,
ISBN 978-609-8039-72-6.

Lietuvos nacionalinis muziejus yra pagrindinė lituanistinio istorinio paveldo saugykla, suformuota pagal archeologinę, etnografinę, istorinę medžiagą. Galima drąsiai teigti, kad muziejus šiandien klesti. Lankytojus žavi vis naujomis parodomis, renginiais ir leidiniais, kūrybiniais sumanymais. Mat be tiesioginės paskirties – saugoti ir eksponuoti – jis yra tapęs svarbiu kultūros centru, pasižyminčiu intensyvia šviečiamąja-auklėjamąja veikla. Čia sistemingai rengiamos etnografinės ir archeologinės popietės. Per „Ketvirtadienių kultūros istorijos vakarus“ dėmesys teikiamas Lietuvos istorijos, Vilniaus raidos klausimams, per „Etninės kultūros vakarus“ jaunimui pristatomas tradicinis tautos paveldas, o per „Marijos Gimbutienės skaitymus“ – archeologinių kasinėjimų rezultatai. Vykdoma plati edukacinė programa, skirta įvairioms amžiaus grupėms: nuo vaikų iki mokinių ir studentų. „Lietuvos valstybės sukūrimas. Karalius Mindaugas“, „Žalgiriui – 600“, „Senoji Lietuvos karyba“, „Heraldika“, „Uždrausta knyga. Daraktorių mokykla“, „Vaikai ir žaislai“, – tai tik kelios specialių ekskursijų ir pamokų muziejuje temos¹. Lietuvos praeities ir muziejininkystės

problemas Lietuvos nacionalinis muziejus aptaria kasmetinėse konferencijose, kuriose dalyvauja pranešėjai ne tik iš Lietuvos, bet ir iš užsienio. Štai 2014 m. organizuota konferencija Eustachijui Tiškevičiui paminėti², 2015 m. konferencija „Kova dėl istorijos“ buvo skirta muziejaus 160 metų sukakčiai³.

1 Platus šviečiamųjų temų sąrašas, jų pristatymas pateiktas atskirame leidinyje: *Pažinimas*: Muziejaus edukacinė programa, sudarytoja Birutė Kazlauskienė. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus.

2 *Eustachijus Tiškevičius: darbai ir kontekstai*. Mokslo straipsnių rinkinys, sudarytai Žygintas Būčys, Reda Griškaitė, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2014.

3 *Kova dėl istorijos: Vilniaus senienų muziejus (1855–1915)*. Tarptautinė konferencija. Programa ir pranešimų tezės, sudarytojai Žygintas Būčys, Reda Griškaitė. Vilnius, 2015, gegužės 7–8 d. / *The Vilnius Museum of Antiquities (1855–1915). Programme and*

Eustachijus Tiškevičius (1814–1873), dail. Aleksandras Vladislovas Štrausas. 1858 m., LNM

Muziejus turi savo leidybos skyrių. Kadangi fonduose saugomas didžiulis kiekis daiktų (per milijoną vienetų), o nuolatinė ekspozicija gali atspindėti tik nedidelę jų dalį, knygoose pristatomi skaitytojui nematomi eksponatai. Šie muziejaus leidiniai tampa svarbiu istoriniu šaltiniu moksliniams tyrimams. Be to, nuolat rengiamos parodos: per metus vidutiniškai jų būna dvylika. Rodomi iš fondų iškelti eksponatai, taip pat daiktai ir istoriniai dokumentai iš visos Lietuvos. Šitaip muziejus atlieka savo ilgaamžę misiją. Trumpai prisiminkime istoriją. Juk lietuviško tapatumo, auklėjamoji ir šviečiamoji kryptis šiam muziejui būdinga nuo pat jo įsisteigimo XIX a. viduryje, kai po 1831 m.

sukilimo carinei valdžiai uždarius Vilniaus universitetą, E. Tiškevičius įkūrė Vilniaus senienų muziejų, kuris gyvavo neilgai, po 1863 m. sukilimo reformuotas, o vėliau likviduotas; muziejaus atkūrimu 1918 m. rūpinosi Jonas Basanavičius, tačiau tai padaryti pavyko tik 1952 m. Vincui Žilėnui. Vėliau sovietmečiu Istorijos ir etnografijos muziejui, kaip tada jis vadinosi, buvo būdingi eksponatų kaupimo, tvarkymo, katalogų leidimo darbai. Tuometinė direktorė Agota Jankevičienė, būdama archeologė, taip pat organizuodavo archeologinius kasinėjimus.

Pastebimai muziejus išsiplėtė, išsišakojo jam ėmus vadovauti Birutei Kulnytei, Jono Basanavičiaus (2009 m.) ir kitų garbingų apdovanojimų laureatei. Nauji gauti pastatai leido pagerinti sąlygas, suteikti erdvesnę aplinką darbuotojams, patobulinti nuolatinę ekspoziciją iš esmės atnaujinant proistorės skyrių, atveriant etnografijos fondus – naujovė Lietuvoje, kai lankytojai gali susipažinti su tautinio paveldo rinkiniais jų saugojimo vietoje, kitaip tariant, apžiūrėti fonduose tradicinio meno objektus – liaudies skulptūrėles, išdėliotas viena prie kitos grupėmis, sukuriančiomis didelį estetinį įspūdį. Šiuo metu remontuojama name planuojama įrengti atvirą apžiūrai „Valstiečių verslų ir amatų“ saugyklą. Tad muziejaus darbų mastas įspūdingas. Galima dar pastebėti, kad Lietuvos nacionaliniam muziejui priklauso ne tik išvardytos ekspozicijos. Jis apima istorinio paveldo muziejų grupę Lietuvoje. Tai – Signatarų namas, Kazio Varnelio namai – muziejus, Vilniaus gynybinės sienos Bastėja, Gedimino pilis. Pastarajai šiandien iškilęs rimtas pavojus, ėmus slinkti vienam piliakalnio, ant kurio

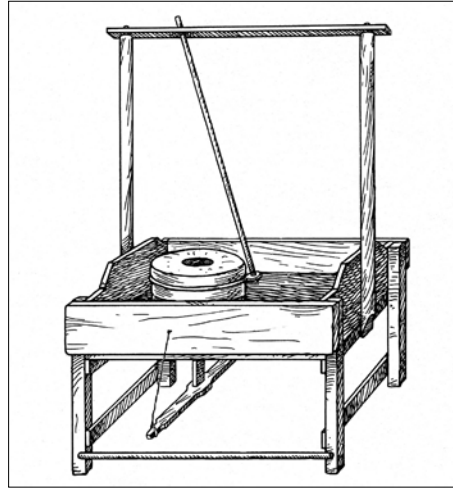
Lecture Summaries, Vilnius, 7–8 May, 2015.

ji stovi, šlaitui. Reikalingi inžineriniai kalno sutvirtinimo darbai. Žinoma, tuo neprivalo rūpintis Lietuvos nacionalinis muziejus, kultūros įstaiga, disponuojanti vien tik Gedimino bokšto ekspozicija, bet ne kalnu. Jau ne kartą rašyta, taip pat ir šių eilučių autorės, kad tikslinga atkurti Aukštutinę pilį, dėl to Lietuva turėtų kreiptis finansinės paramos į struktūrinius Europos Sąjungos fondus⁴. Napoleono Kitkausko manymu, sustiprinus kalną, atstatyti Gedimino pilį nebūtų sunku, nes jos rytinėje dalyje yra aiškūs rezidencinių rūmų likučiai. Juk pirminiuose Vilniaus pilių valstybinio kultūrinio rezervato direktcijos planuose kaip tik ir buvo numatyta drauge su Žemutine pilimi atstatyti ir Aukštutinę pilį.

Talentinga organizatorė, Lietuvos nacionalinio muziejaus direktorė Birutė Kulnytė turi daug idėjų ir žino, kaip jas įgyvendinti. Viena iš jų – neseniai muziejaus išleistas „Lietuvių etnografijos enciklopedinis žodynas“ (toliau – *Žodynas*). Tai – ilgametis darbas. B. Kulnytė prisimena, kad mintis dėl šios knygos kilo kone prieš tris dešimtmečius, jai dirbant muziejaus Etnografijos skyriuje. Tada pastebėjo, jog kaimyninės tautos – lenkai, baltarusiai ir kitos, – išskyrus mus, turi savo etninės kultūros terminų žodynus⁵. Sumanymą rašyti *Žodyną* anuo metu aktyviai parėmė etnografai profesoriai Angelė Vyšniauskaitė ir Vacys Milius.

4 Usačiovaitė, Elvyra. Sakralusis matmuo Vilniaus miesto genezėje. *Muziejiniai Vilniaus istorijos kontekstai / The Museological Context of Vilnius History*, sudarytoja Nastazija Keršytė. Vilnius: Filosofijos, kultūros ir meno institutas, 2008, p.79.

5 Iš direktorės B. Kulnytės pokalbio su recenzijos autore.

Girnos. *Lietuvių etnografijos enciklopedinis žodynas*, p. 87

Antra priežastis, lėmusi *Žodyno* rengimą, – kad įvairūs Lietuvos muziejai kokiais nors vienai etninei realijai nusakyti taiko skirtingą pavadinimą, paremtą vietine tradicija. Ketinant skaitmeninti, iškilo terminų vienodinimo būtinybė.

Žodyno sudarytoja Elvyda Lazauskaitė nurodė dar trečią knygos atsiradimo priežastį – jos visuomeninį poreikį, ypač šiandien, kai domimasi mūsų nacionaliniu savitumu ir Lietuvoje, ir užsienyje. Tai rodo į muziejų besikreipiantys įvairių profesijų žmonės, norėdami išsiaiškinti vieną ar kitą liaudies kultūros reiškinių⁶.

Direktorė išskiria *Žodyno* atsiradimui didžiausią reikšmę turėjusius du žmones. Tai – Elvyda Lazauskaitė, muziejaus Etninės kultūros skyriaus vedėja ir Jonas Klimavičius, kalbininkas, žodynininkas. E. Lazauskaitė sėkmingai atliko šio žodyno rašymo darbą, metai iš metų kruopščiai

6 Iš dr. E. Lazauskaitės pokalbio su recenzijos autore.

prie jo dirbdama, telkdama pagalbininkus. Nuo J. Klimavičiaus priklausė terminijos sutvarkymas, *Žodyno* struktūra. Reikia su tuo sutikti. Abu jie yra mokslo daktarai, itin kvalifikuoti savo srities žinovai, J. Klimavičius – terminologas, E. Lazauskaitė – etnologė. Jų atliktas darbas yra mokslo taikomojo pobūdžio. Bet vis dėlto skaitytoją stulbina didelė veikalo apimtis ir nuodugnus etninės kultūros atskleidimas, nuo didžiausių iki smulkesnių dalykų.

„Lietuvių etnografijos enciklopedinė žodyna“ sudaro devyni tūkstančiai terminų, kuriuos lydi tiek pat didesnių ar mažesnių straipsnių. Dalį jų Elvyda Lazauskaitei padėjo parašyti kitos Etninės kultūros skyriaus darbuotojos: Danutė Aleknienė gilinosi į tradicinę valstiečių aprangą, tekstilę; Laima Lapėnaitė – į verslus ir amatus, Skaidrė Urbonienė – į liaudies dailę, muzikos instrumentus. Jų kaip bendraautorijų indėlis yra reikšmingas. Tačiau didžiausias krūvis teko Elvydai Lazauskaitei, kuri ne tik aprašė pasirinktas plačias etninės kultūros sritis – Lietuvos valstiečių buitį, architektūrą, kaimo bendruomenę, šeimos, kalendorinius papročius, – bet jai, turinčiai didesnę už koleges muziejinę patirtį, be to, mokslinį pasiruošimą, teko veikalo dalykinės redaktorės pareigos. Svarbu pastebėti, kad tekstai *Žodynui* buvo rašomi laisvu nuo kasdieninio darbo muziejuje metu, savo laiko sąskaita. Projektų rengimo sistemos tada dar nebuvo. Knygos sudarytoja ir bendraautorė Elvyda prie *Žodyno* namie praleisdavo išstisus savaitgalius. Tai, be abejo, rodo jos pasišventimą. Besigilindama į etnines realijas, pildydama detalius *Žodyno* aprašus, ji pasiekė išskirtinę kompetenciją tradicinio paveldo srityje,

sukauptė unikalių žinių, net ne viskas tilpo į knygą. Šiuo svariu darbu E. Lazauskaitė neabejotinai įeis į lietuvių etnologijos mokslo istoriją.

Knyga kuo rūpestingiausiai paruošta leidybos požiūriu. Jos dizainą kūrė Arūnas Prelgauskas. Leidinys išsiskiria didele apimtimi, enciklopediniam veikalui tinkančiu formatu. Tekstus paaiškina gausi iliustracinė medžiaga, savitas jos paruošimas. Fotografijų atsakyma dėl dažnai pasitaikančio nekokybiško, neinformatyvaus vaizdo, tarkim, mažose nuotraukose. Visas iliustracijas ranka piešė dailininkė Edita Prelgauskienė. Piešiniai knygai suteikia vientisumo, savotiškai ją sušildo, o kas svarbiausia, papildo tekstą – tampa geriau matomos etnografinio daikto sudedamosios dalys – konstrukcija.

Ilgą laiką apibendrintą etnologijos informaciją mums teikė 1964 m. išleistas sintetinis darbas „Lietuvių etnografijos bruožai“⁷ ir pastaruoju metu, prieš penketą metų, pasirodžiusi „Lietuvos etnologijos ir antropologijos enciklopedija“⁸. Tačiau abi jas lenkia naujasis *Žodynas*, kuriam tolygaus aprėptimi, faktų ir terminų gausa iki šiol Lietuvoje nėra buvę.

Elvyda pasakoja, kad iš pradžių sisteminant muziejaus rinkinius, *Žodyne* ketinta pristatyti tik Lietuvos nacionalinio muziejaus fonduose saugomus eksponatus⁹. Tačiau besidarbuojant prie knygos, temų

7 *Lietuvių etnografijos bruožai*, red. Angelė Vyšniauskaitė. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1964.

8 *Lietuvos etnologijos ir antropologijos enciklopedija*, sudarytoja Vida Savoniakaitė. Vilnius: LII leidykla, 2011.

9 Iš dr. E. Lazauskaitės pokalbio su recenzijos autore.

daugėjo, šalia etnografinių daiktų įtraukti duomenys apie architektūrą, papročius, muzikos instrumentus. Išsiplėtė ir pažintinis *Žodyno* tikslas: kuo visapusiškiau pateikti mūsų etninį paveldą, apibrėžiant įvairias jo apraiškas: nusakant Lietuvos kaimo nuo seno praktikuotus verslus, amatus, liaudiškus užsiėmimus, papročius, šventes, jų valgius ir gėrimus, sakralius tikėjimo objektus, kasdieninio gyvenimo reikmenis. Daugybė terminų ir definicijų išdėstyta abėcėlės tvarka. Kiekvieną pagrindinį etnografinį terminą lydi jo sinonimai – tarminiai pavadinimai, jie visi sukirčiuoti. Kartais vengiant kartoti tuos pačius vietinius žodžius, pagrindinis terminas būna sukirčiuotas du ar tris kartus. Atsisakyta daugumos svetimybų, pasitaikančių bendrinėje kalboje, ankstesniuose lietuvių raštuose. Teisingu J. Klimavičiaus pastebėjimu, veikalas priartėja prie tezauro. Pagal graikų kalbos žodį *thēzaurus* – lobynas, vertybių saugykla, tai reiškia bendrą arba vienos srities žodyną, nurodantį žodžių ryšius¹⁰.

Visa žodyno sandara priklauso nuo prasminių ryšių, nuo to, kad apibūdinant plačiausią sąvoką, rodyklėmis sužymimos nuorodos į kitas, su ja susijusias siauresnes sąvokas (pažymėtas kursyvo šriftu). Pavyzdžiui, pažiūrėkime, kaip aprašytas terminas – *kaimas* – tradicinė valstiečių gyvenvietė¹¹. Nusakomi kaimo tipai, jų sudėtis – iš atskirų sodybų. Pastarojo žodžio nuoroda kreipia žodyne susirasti terminą *sodyba*. Sužinome, kad ją sudarė trobesiai, daržas, kiemas, kūdra. Toliau atsivertę trijų pastarųjų terminų aprašymus, susi-

Šv. Jurgis. *Lietuvių etnografijos enciklopedinis žodynas*, p. 106

pažįstame su visa gyvenvietės aplinka, jos planu, įvažiavimo keliu į kaimą. Susiradę terminą *gatvė*, perskaitome, kas prižiūrėjo kaimo gatvę, atrakindavo ir užrakindavo jos galuose buvusius vartus. Sekdami nuoroda *trobėsys*, išsiaiškiname kaimo pastatų paskirtį (žmonėms gyventi, turtui ir gyvuliams laikyti), susipažįstame su jų statyba: namus įrengdavo *dailidės*, *stogdengiai*, *staliai*, medį paruošdavo *lentpjūviai*. Taip nuo pradinio žodžio – *gyvenvietė* – prieiname prie mažiausių elementarių statybinių dalių – *lentų* ir *vinių*¹².

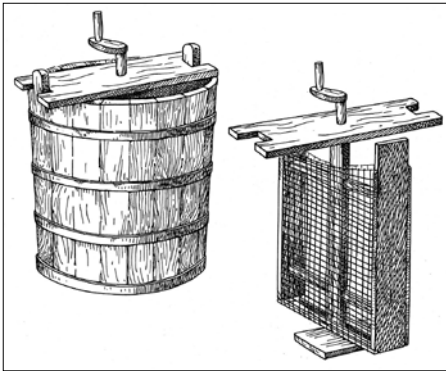
Kitas pavyzdys – *bitininkystė* – archajinis verslas, kurio senovinių papročių Lietuvoje išliko iki XX a. pradžios. Apibendrinančiame straipsnyje aptariamai visi su tuo susiję terminai¹³. Sužinome apie bitininką, kuris, laikydamas bites, gaudavo *medaus* ir *vaško*; nurodyti taip pat šio verslo istoriniai etapai: *drevinė*, *kelminė*, *rėminė* bitininkys-

10 *Tarptautinių žodžių žodynas*. Vilnius: Alma littera, 2004, p. 741.

11 *Lietuvių etnografijos enciklopedinis žodynas*, p. 109.

12 Ten pat, p. 82, 158, 271–272, 297–298.

13 Ten pat, p. 45.

Medsukis ir reketėlis. *Lietuvių etnografijos enciklopedinis žodynas*, p. 179

tė; bitėms laikyti, jų *koriams* lipdyti naudoti *aviliai*, kurie senovėje būdavo keliami į miško medžius, vėliau pastatomi ant žemės prie namų *bitynuose*. Pažymima, kad medus naudojamas maistui, gydymui, midui, o vaškas – žvakėms gaminti. Paaiškinamas sąvokos *bičiulystė* atsiradimas – nuo bičių globojimo papročio. Kai kaimyno bičių spiečius atskrisdavo pas ūkininką, šis jį priglobdavo savo žemėje – suleisdavo į avilį ir imdavo rūpintis drauge su buvusiu savininku. Tada abu būdavo vadinami *bičiuliais*: dalydavosi medumi, dalyvaudavo vienas kito darbo talkose, šeimyninėse šventėse.

Tie pavyzdžiai parodo, kaip reiškinio bendras apibūdinimas tampa išeities tašku gaunant detalesnę informaciją tame pačiame *Žodyne*. Suprantama, galima domėtis priešinga kryptimi – skaitant mažesnių objektų aprašymą, pasiekti apibendrinimus. Štai pirmasis *Žodyno* terminas *abaras*, reiškiantis *žūklės tinklą*. Pastaroji sąvoka mus nukreipia į tradicinės žvejybos aprašymą¹⁴.

Tad, kur bepažvelgtume, *Žodynas* yra

kupinas prasminių sąsajų, jo terminai glaudžiai susiję. Toks žinių išdėstymo principas Lietuvos etnologijoje įgyvendinamas pirmą kartą. Ši knygos struktūra skatina skaitytoją domėtis, daugiau pažinti, organizuoja jo intelektualinį gilinimąsi į etnines vertybes.

Naujų dalykų specialistai pastebės ir *Žodyno* tekstuose, kurie yra papildyti atrastais etninės kultūros faktais. Pažymėtina, kad informacija *Žodynui* kaupta iš kelių šaltinių: Lietuvos nacionalinio muziejaus fondų, Elvydai Lazauskaitei su bendradarbėmis tvarkant bei sisteminant čia saugomus daiktus, tikrinant jų aprašus inventori-nėse knygos; naudotasi didžiuoju Lietuvių kalbos žodynu; taip pat remtasi ligšioliniais etnologų moksliniais tyrimais, publikuotais straipsniuose ir monografijose. Studijuojant mokslinę literatūrą, pastebėta „baltų dėmių“ nušviečiant tradicinius lietuvių valstiečių darbus, jų eigą. Mat aprašydami visa tai ankstesnės kartos etnologai, kilę iš kaimo, daug ką laikė savaime suprantamais dalykais, todėl neįvardijo. Siekdamos detalesnių aprašų, *Žodyno* rengėjos turėjo rekonstruoti darbo proceso etapus, jame panaudotus darbo įrankius. Todėl kaimo verslų vaizdą žymiai papildė.

Kai kuriais atvejais ankstesni autoriai, aptikę etninį reiškinį, manydavo, kad jis būdingas tik tam tikram etnografiniam regionui. Aptariamajame leidinyje įvairių reiškinų geografinės ribos išsiplėtė. Pakoreguota ir darbo įrankių tipologija. Lyginant muziejaus fondų kolekcijas, išryškėjo vienos rūšies įrankių įvairavimas, priklausomai nuo to, jog kaskart nevienodai pritvirtinama kokia detalė, pavyzdžiui, kita kryptimi pasukta rankena. Remdamiesi

14 Ten pat, p. 11, 332.

tu, mokslininkai buvo išskyrę vis naujų įrankio tipų. Iš tikrųjų minėta rankena pritaikyta nevienodai tam, kad būtų patogus žmogui. Daikto paskirtis ir pavadinimas dėl to nesikeičia¹⁵.

Knygoje patikslintas atskirų tradicinių švenčių laikas. Nustatytas Tėvo dienos (švenčiama pirmą birželio sekmadienį) atsiradimas Lietuvoje. Iki šiol manyta, kad Tėvo dieną pas mus imta minėti XX a. trečiajame dešimtmetyje. Muziejaus ikonografinė medžiaga – sveikinimo atvirukai, fotografijos, – liudija XX a. pradžią¹⁶.

Žodyne sunorminti pagrindiniai terminai, atsižvelgiant į regioninį suskirstymą. Nemaža dalis eksponatų dėl konstrukcinio panašumo šiandien, pamiršus pirminį pavadinimą, įvardijami vienodais žodžiais (oželiai, ratukai, lentelės ir pan.). Todėl aptikus gražų etnografinį pavadinimą, jis buvo sugražintas. Pavyzdžiui, *padėlys* – ratukai, skirti ližei su duonos kepalu į pečių įstumti. Arba turėjusi anksčiau savo pavadinimą audimo lentelė – *metmė*, naudota siūlams mestuvuose sulyginti¹⁷.

Knygos pabaigoje – dvi išsamios – abėcėlinė ir sisteminė – etnografijos terminų rodyklės. Taigi, pavartę *Žodyną*, matome vienoje knygoje susistemintus didžiulius nacionalinio paveldo lobius. Dėl to veikalas bus įdomus įvairiems skaitytojams: istorikams, archeologams, lituanistams, vertėjams, mokslininkams, akademiniam jaunimui, pedagogams, moksleiviams ir visiems, besidomintiems tradicine lietuvių liaudies kultūra. Kadangi leidinys adre-

suotas plačiam skaitytojų ratui, manytina, jo tiražas – tik 600 egzempliorių – yra per mažas.

Žodžio „muziejus“ pradinė reikšmė, išvertus iš graikų kalbos (gr. *museion*), reiškia mūzų šventovę. Būtent šioje mūzų šventovėje, – Lietuvos nacionaliniame muziejuje – buvo įkvėptas, parengtas ir išleistas kolektyvinis darbas „Lietuvos etnografijos enciklopedinis žodynas“, graži ir vertinga knyga, pirmasis tokio pobūdžio veikalas Lietuvoje.

ELVYRA USAČIOVAITĖ

15 Iš dr. E. Lazauskaitės pokalbio su recenzijos autore.

16 *Lietuvių etnografijos enciklopedinis žodynas*, p. 294.

17 Ten pat, p. 198, 184.